

Στο προηγούμενο άρθρο μας («Εφ.Συν.», 27-09-14) επικεντρώσαμε το ενδιαφέρον μας στην «αρχαιολογία» κάποιων πανάρχαιων -αλλά ιδιαίτερα επίμονων- ιδεών σχετικά με τη λειτουργία της ανθρώπινης μνήμης. Σήμερα θα παρουσιάσουμε διεξοδικά μερικές «μαγικές» τεχνικές που επινοήθηκαν, κατά καιρούς, για τη βελτίωση και τη μεγιστοποίηση των μνημονικών μας ικανοτήτων.

Αυτές οι «μνημοτεχνικές» δημιουργήθηκαν και εξελίχθηκαν αφενός για να καλύψουν τη ζωτική ανάγκη μας να θυμόμαστε έναν τεράστιο αριθμό πληροφοριών και

αφετέρου για να μας βοηθήσουν να μεγιστοποιήσουμε τις φυσικές (αλλά πεπερασμένες) μνημονικές μας ικανότητες.

Μολονότι οι περισσότεροι από εμάς βιώνουν τις μνημονικές τους ανεπάρκειες ως πρόβλημα και τη σταδιακή απώλεια κάποιων αναμνήσεων ως τραγωδία, στην πραγματικότητα, όπως θα δούμε στο επόμενο άρθρο, η ικανότητα για λήθη αποτελεί όχι μόνο αναπόφευκτο στοιχείο, αλλά και βασική προϋπόθεση της καλής μνημονικής λειτουργίας, και άρα των μαθησιακών ικανοτήτων μας.

Γράφει ο
Γιώργος Μανουσέλης

Η λησμονημένη τέχνη της μνήμης

Η ικανότητα να μαθαίνει κανείς από μνήμης και να αναπαράγει πιστά ό,τι διδάχτηκε στην καθημερινή του ζωή -από την οικογένεια, το σχολείο ή την εργασία- ήταν και δυστυχώς παραμένει η βασική προτεραιότητα και το πιο ασφαλές κριτήριο αξιολόγησης μιας «καλής παιδείας».

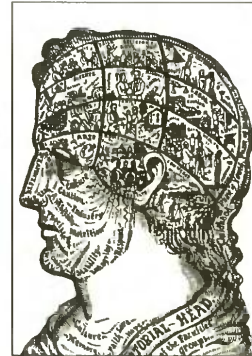
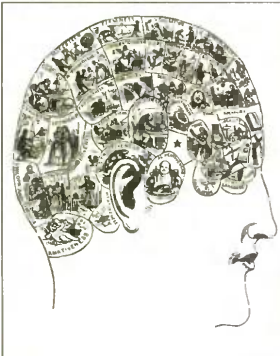
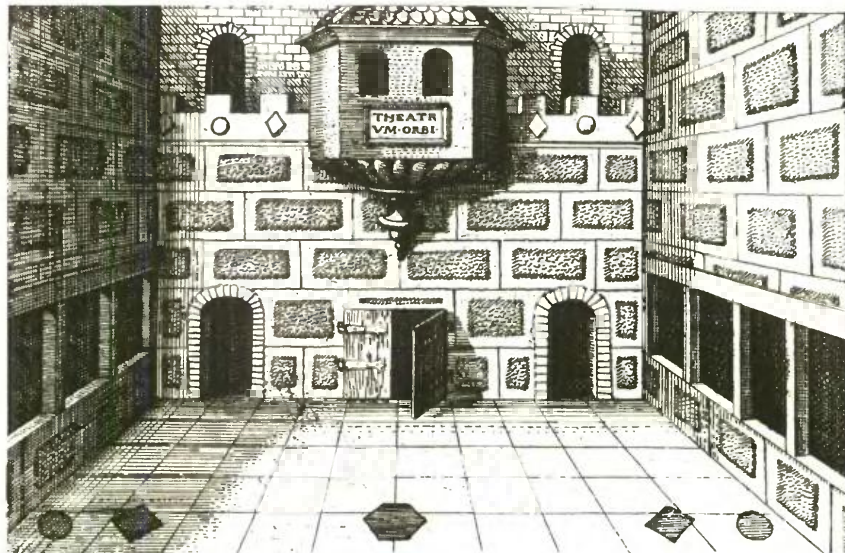
Ακόμη και σήμερα, παρά τις κοσμοϊστορικές αλλαγές στις παιδαγωγικές μας αντιλήψεις, η κυρίαρχη εκπαιδευτική πολιτική βασίζεται σε μεγάλο βαθμό και ενίοτε αποκλειστικά στην «αποστήθιση»: όχι δηλαδή στην ουσιαστική κατανόηση αλλά στην παθητική καταγραφή και αναπαραγωγή πολλών «γνώσεων».

Το περίεργο είναι ότι, στις μέρες μας, το να αποθηκεύει κανείς στη μνήμη του πολλές πληροφορίες και γνώσεις δεν θεωρείται πλέον απαραίτητο. Εξάλλου ούτε καν χρειάζεται, αφού κατάλογοι, λεξικά, εγκυκλοπαίδειες με τις πιο ετερογενείς πληροφορίες είναι στη διάθεσή του κάθε στιγμή. Αρκεί να ανοίξει το κινητό του και να μπει στο Διαδίκτυο, τον «φωτεινό παντογνώστη» του εικοστού πρώτου αιώνα.

Δεν ήταν ωστόσο πάντοτε έτσι. Μόλις πριν από μερικές δεκαετίες, η συστηματική καλλιέργεια και η επίπονη εξάσκηση της μνήμης αποτελούσε μια ζωτικής σημασίας αναγκαιότητα (ατομική και κοινωνική), για την ικανοποίηση της οποίας επινοήθηκαν, κατά καιρούς, διάφορες «μνημοτεχνικές», λιγότερο ή περισσότερο αποτελεσματικές.

Μνημοτεχνική: η διαχείριση της εκκοσμημένης μνήμης

Στις πιο «πρωτόγονες» κοινωνίες χωρίς γραφή, η ατομική και η συλλογική μνήμη συγκροτούσαν γύρω από τους θεμελιωτικούς μύθους της ομάδας ή της κοινότητας -μύθοι καταγωγής, δικαιολόγησι- οι οποίοι βασίζονταν στην προφορική παράδοση, και άρα στη μνήμη. Έτσι εξηγείται από τους ιστορικούς και τους ανθρωπολόγους ο πρωτα-

Η μνήμη λοιπόν θεωρείται θεϊκή δωρεά, χάρισμα για τους μνημόνους «μνημόνες», συνήθως ποιητές και αοιδούς του ξεχασμένου παρελθόντος. Διόλου περίεργο λοιπόν που οι ποιητές και οι αοιδοί της εποχής πίστευαν ότι έπρεπε να διακατέχονται από τη θεά της μνήμης για να δημιουργήσουν το έργο τους - και σε αυτήν το αφιερώνουν εξαρχής.

Η επινόηση της γραφής σε συνδυασμό με την αποϊεροποίηση και την εκκοσμίκευση της μνήμης από την επιστήμη-φιλοσοφία της εποχής θα δημιουργήσουν προοδευτικά νέες, πιο «φυσικές» εξηγήσεις για τις ανθρώπινες μνημονικές ικανότητες. Και παράλληλα, νέες απομαγευμένες τεχνικές διαχείρισης της ατομικής και της συλλογικής μνήμης: «μνημοτεχνικές» για την ατομική μνήμη και «Ιστορία» για τη συλλογική μνήμη.

Παρά την επικράτηση της γραφής, η σημασία της μνήμης στη ζωή των ανθρώπων δεν υποβαθμίζεται καθόλου. Αν και δεν θεωρείται πλέον «ιερή», εξακολουθεί να παίζει προτελευταίο ρόλο στη σύσταση της ανθρώπινης ταυτότητας. Η θεά Μνημοσύνη και οι κόρες της οι Μούσες μπορεί να κατοικούν στον Ολυμπο, η μνήμη όμως έχει πια κατέβει οριστικά και αμετάκλητα στη Γη: είναι κάτι που οι άνθρωποι οφείλουν όχι μόνο να το κατανοούν ορθολογικά αλλά και να το διαχειρίζονται κατά βούληση με συγκεκριμένες... μνημοτεχνικές!

Σύμφωνα με τον θρύλο, ο λυρικός ποιητής Σιμωνίδης ο Κείος (556-468, περίπου) ήταν ο πρώτος που επινόησε ή διαμόρφωσε τους πρώτους κανόνες μνημοτεχνικής. Πρόκειται για «τεχνικές» που μας επιτρέπουν να αποθηκεύουμε στη μνήμη μας για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα κάθε είδους πληροφορία και να την ανακαλούμε με ευκολία.

Κάτι που κάθε άνθρωπος μπορεί να το πετύχει αν μάθει, μετά από σκληρή εξάσκηση, να δημιουργεί με το μυαλό του σύνθετες νοητικές εικόνες και τόπους, π.χ.

Μέχρι πολύ πρόσφατα, η συστηματική καλλιέργεια και η επίπονη εξάσκηση της μνήμης αποτελούσε μια ζωτικής σημασίας ανθρώπινη αναγκαιότητα (ατομική και κοινωνική), για την ικανοποίηση της οποίας επινοήθηκαν, κατά καιρούς, διάφορες «μαγικές» μνημοτεχνικές

γωνιστικός κοινωνικός ρόλος που είχαν στις κοινωνίες χωρίς γραφή οι «άνθρωποι-μνήμες».

Άνθρωποι με εξαιρετικές μνημονικές ικανότητες οι οποίοι είχαν

ως αποστολή να συγκρατούν και να μεταδίδουν τους νόμους, την ιστορία, αλλά και τη θείκη γενεαλογία της εξουσίας (π.χ. των «αριστοκρατών» και των βασιλιάδων). Ο

κοινωνικός θεσμός του «μνήμονα» αντλεί τη νομιμοποίησή του κατευθείαν από τους θεούς: π.χ. στην Ελλάδα της αρχαϊκής εποχής από τη θεά της μνήμης, τη Μνημοσύνη.

4-5 Οκτωβρίου 2014 / Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΑΚΤΩΝ

ένα μεγάλο σπίτι με όλα τα δωμάτια και τους διαδρόμους του αυστηρά διατεταγμένα.

Μέσα σε αυτό το σπίτι τοποθετεί νοερά κάποιες λέξεις ή αντικείμενα «κλειδιά», που του επιτρέπουν κατόπιν, όποτε το θελήσει ή το χρειαστεί, να ανακαλέσει στη μνήμη του το σύνολο των μνημονικών πληροφοριών με τη σειρά ακριβώς που τις τοποθέτησε νοερά μέσα στο σπίτι. Πώς; Πολύ απλά διανύοντας ένα ένα τα δωμάτια και «παίρνοντας» ένα ένα τα αντικείμενα που είχε τοποθετήσει στα δωμάτια του φανταστικού σπιτιού που δημιούργησε με τον νου του.

Αυτή η «τεχνητή μνήμη» συγκροτείται λοιπόν από «τόπους» και «εικόνες» των οποίων η ακριβής σειρά και οι θέσεις γεννούν τις αναμνήσεις. Όσο για τα πράγματα που αποθηκεύονται σε αυτούς τους νοητάκτους τόπους, μπορεί να είναι πρόσωπα, φράσεις ή συμβάντα που θέλουμε να θυμηθούμε.

Πρόκειται συνολικά για μια «τέχνη» που αφορά περισσότερο την απομνημόνευση παρά την ίδια τη μνήμη, γι' αυτό ακριβώς και περιορίζεται σε τεχνικές αποτύπωσης απλών «τόπων» και διεγερτικών «εικόνων» στον νου.

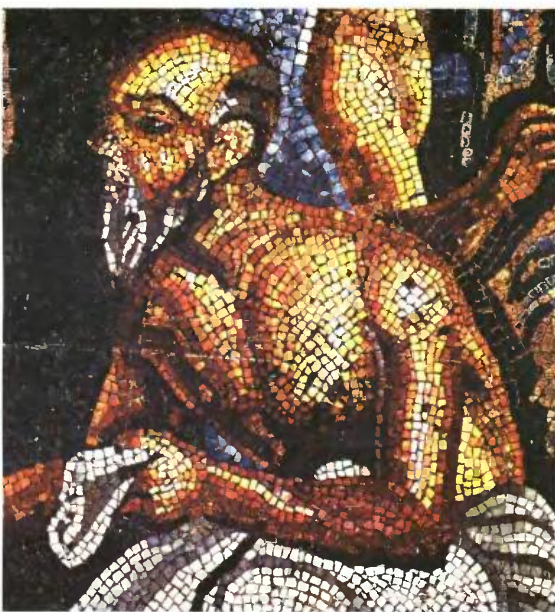
Ως επιμύθιο, αξίζει να διηγηθούμε μια διασκεδαστική ιστορία που αναφέρει ο Κικέρωνας, ένας από τους πιο διάσημους Ρωμαίους ρήτορες και συγγραφείς ο οποίος έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στη διάδοση των μνημοτεχνικών στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Κικέρωνα, όταν ο ποιητής Σιμωνίδης πρότεινε στον εξόριστο Αθηναίο πολιτικό και στρατηγό Θεμιστοκλή να του διδάξει την τέχνη του «να θυμάται τα πάντα», ο μεγάλος πολιτικός άνδρας του απάντησε ότι θα προτιμούσε να διδάχεται την τέχνη του να λησμονά, ώστε να απαλλαγεί από την οδύνη του να θυμάται αυτό που δεν θέλει και να μην μπορεί να ξεχάσει αυτό που θέλει.

Η επαναμάγευσή της μεσαιωνικής μνήμης

Παρά την ευρύτατη διάδοση της «τέχνης της μνήμης» (ars memoriae) στον ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, το αίτημα για μια συμπληρωματική και απολύτως απαραίτητη «τέχνη της λήθης» (ars oblivionis) παρέμενε ανικανοποίητο, όπως αποδείχθηκε, όπως θα δούμε, απίστευτες καταχρήσεις και διαστρεβλώσεις στη διαχείριση της μνήμης.

Από τα όσα είπαμε θα πρέπει να έγινε φανερό ότι όλες οι μνημοτεχνικές βασίζονται στην ιδέα της μνήμης ως «αποτυλώματος» ή «εγγραφής» κάπου στον νου. Μια ιδέα που, όπως είδαμε στο προηγούμενο άρθρο, τη θεωρητικοποίησε πρώτος ο Πλάτων με το μοντέλο της μνήμης ως «κίρινου εκμαγείου».

Ο θυρικός ποιητής Σιμωνίδης ο Κείος (556-468, περίπου πηγεται δια) ήταν ο πρώτος που διαμόρφωσε τους βασικούς κανόνες της «τέχνης της μνήμης»

Ωστόσο, η ανάπτυξη αυτών των τεχνικών απομνημόνευσης τους επόμενους αιώνες οφείλεται κυρίως στις απόψεις που διατύπωσε ο Αριστοτέλης στα έργα του «Περί μνήμης και αναμνήσεως» και «Περί ψυχής».

Στο πρώτο αναδεικνύει επαρκώς τον ρόλο των εικόνων και την ανάγκη χρονικής διαδοχής τους για τη δημιουργία συνειρμικών αναμνήσεων (μνημοτεχνική), ενώ στο δεύτερο υποστηρίζει ρητά ότι «είναι αδύνατο να σκεφτεί κανείς χωρίς εικόνες». Αυτή είναι η κληρονομιά του Αριστοτέλη στη ρωμαϊκή αλλά και τη μεσαιωνική εκδοχή για την «τέχνη της μνήμης».

Πράγματι, η διάδοση και η επικράτηση του χριστιανισμού ως θρησκείας θα οδηγήσει αναπόφευκτα στον εκχριστιανισμό, δηλαδή στην «επανεισοποίηση» των μνημοτεχνικών της αρχαιότητας.

Τον 13ο αιώνα, δύο Πατέρες της Εκκλησίας και μεγάλοι θεωρητικοί, ο Μέγας Αλβέρτος και ο Θωμάς Ακινάτης, θα επιχειρήσουν, βασίζόμενοι σε μια χριστιανική αντίληψη του έργου του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, να επαναπροσδιορίσουν την «πραγματική» σημασία της μνήμης. Το αποτέλεσμα αυτών των προσπαθειών θα είναι μια οξυδερκής αλλά βαθύτατα παραπλανητική εικόνα της λειτουργίας της μνήμης και μια αμύγδαλη προσπάθεια για τη χρήση των πανάρχαιων μνημοτεχνικών.

Γιατί άραγε ο χριστιανισμός όφειλε να «επαναμαγεύσει» τη φύση της ανθρώπινης μνήμης; Επειδή, όπως εξηγεί στο βιβλίο του «Ιστορία και Μνήμη» ο μεγάλος

ιστορικός και μεσαιωνολόγος Ζακ Λε Γκοφ, ο ιουδαϊοχριστιανισμός επέφερε μια ριζική διαφορετική σχέση μεταξύ μνήμης και θρησκείας. Θρησκείας της ανάμνησης και οι δύο, ήταν υποχρεωμένες να επιβάλουν ως καθήκον την ανάμνηση και του λόγου και των πράξεων του Θεού και κατόπιν του Υιού Του.

Γράφει χαρακτηριστικά ο Ζακ Λε Γκοφ: «Η χριστιανική διδασκαλία είναι μνήμη, η χριστιανική λατρεία είναι μνημόνευση». Οι αρχαίοι «μνήμονες» θα μετατραπούν στον χριστιανισμό σε «μάρτυρες» που θα ζουν για πάντα στα «Βιβλία Μνήμης».

Και όσοι αντιτίθενται και δεν μαρτυρούν τον λόγο του Θεού; Αυτοί οι δυστυχείς «αφορίζονται»: καταδικάζονται δηλαδή σε αιώνια λήθη και διαγράφονται από τα Βιβλία Μνήμης. Πολύ συχνά, μάλιστα, εκείνη τη σκοτεινή εποχή η «χριστιανικότατη» διαγραφή συνοδεύεται και από πραγματικό θάνατο στην πυρά!

Όταν η «μαγεία» της μνήμης γεννά επιστήμη

Κατά τον 15ο-16ο αιώνα τα πιο διαφορετικά πρόσωπα –δικηγόροι, γιατροί, πολιτικοί, πανεπιστημιακοί δάσκαλοι και κληρικοί– υιοθετούν μια ερμητική πλέον ιδέα της τέχνης της μνήμης. Κυρίως όμως αρχίζει να ασκείται ευρέως και σχεδόν ελεύθερα η πρακτική της μνημοτεχνικής.

Σε αυτό το νέο και εξαιρετικά ταραχώδη ιστορικό-κοινωνικό τοπίο της Ευρώπης που εγκαταλείπει σταδιακά τον Μεσαίωνα θα προκύψει μια πιο επιστημονικο-

φανής εκδοχή της μνημοτεχνικής. Με αντιπροσώπους όπως ο Ραμόν Λουλ (Ramon Llull) και αργότερα ο Τζορντάνο Μπρούνο (Giordano Bruno) θα προκύψει μια νέα κοσμική ερμηνεία της τέχνης της μνήμης, τα μυστικά και οι αλήθειες της οποίας συσχετίζονται με τους επτά πλανήτες. Κοντολογίς, επιχειρείται να θεμελιωθεί η τέχνη της μνήμης κοσμολογικά καταφεύγοντας στη δομή του ηλιακού συστήματος.

Μια άλλη πολύ σημαντική εξέλιξη είναι ο συνδυασμός της παλιάς αποκρυφιστικής ερμηνείας της μνημοτεχνικής με την αναγεννησιακή εκδοχή της νέας συνδυαστικής λογικής στα μαθηματικά.

Βέβαια, η τέχνη της μνήμης και η συνδυαστική λογική έχουν στη δυτική σκέψη διαφορετικές απαρχές. Η πρώτη, οι τεχνικές αναπαράστασης και απομνημόνευσης της πληροφορίας, ανάγεται στην ελληνική αρχαιότητα, ενώ η δεύτερη, η συνδυαστική λογική, ήταν το προϊόν της επαναανακάλυψης και αναθεώρησης της αρχαιοελληνικής μαθηματικής λογικής κατά τον ύστερο Μεσαίωνα.

Παρ' όλα αυτά, στη μεταβατική εποχή της Αναγέννησης, αυτές οι δύο φαινomenικά τόσο διαφορετικές πνευματικές παραδόσεις θα καταλήξουν, κατά τα τέλη του 16ου αιώνα, να συναντηθούν και να διαπλακούν δημιουργικά. Και από τη συνάντησή τους θα γεννηθεί μια εντελώς νέα φιλοσοφική-επιστημονική παράδοση που φτάνει μέχρι τον Λάμπνιτς και τους εγκυκλοπαιδιστές.

Μια πνευματική παράδοση που, αργότερα, θα γεννήσει τη «συνδυαστική τέχνη» (ars combinatoria) και μέσω αυτής μια επιστημονική αναγέννηση της πανάρχαιας πυθαγόρειας-πλατωνικής αλλά και της καρβαλιστικής αναζήτησης της «τέλειας γλώσσας» της δημιουργίας των Πάντων.

Πράγματι, για τους περισσότερους πρωταγωνιστές της μεγάλης επιστημονικής επανάστασης κατά τον 17ο αιώνα, το βαθύτερο κίνητρο των ερευνών τους ήταν η αποκάλυψη της τέλει γλώσσας του Σύμπαντος, δηλαδή της γλώσσας του... Θεού. Ίσως έτσι εξηγείται γιατί πίσω από τις επαναστατικές έρευνές τους βρισκόμουν πάντα την πανάρχαιη βεβαιότητα (βεβαιότητα επιστημονική και αποκρυφιστική ταυτοχρόνως!) ότι η γλώσσα του Σύμπαντος είναι τα μαθηματικά!

Στο επόμενο άρθρο θα παρουσιάσουμε το γιατί και το πώς αυτές οι φαινomenικά θεωρητικές αναζητήσεις οδήγησαν, στη νεότερη εποχή, στις εντυπωσιακές επιστημονικές ανακαλύψεις σχετικά με τη μνήμη και τον εγκέφαλο, καθώς και στη «μετακόμηση» της μνήμης από τους βιολογικούς εγκεφάλους στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές.

Frances A. Yates Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

μτφρ. Αρης Μπερλής, εκδ. «ΜΙΕΤ», σελ. 578

Το πολύ σημαντικό αυτό βιβλίο αποτελεί την καλύτερη ιστορική μελέτη για την εξέλιξη κάποιων από καιρό Απομνημόνων, αλλά βαθύτατα ριζωμένων στον δυτικό πολιτισμό, πρακτικών της μνημοτεχνικής. Ταυτόχρονα όμως είναι μια σε βάθος «αρχαιολογική» διερεύνηση των πιο ερμητικών ιδεών που επινοήθηκαν από ορισμένους στοχαστές στη Δύση σχετικά με τη μνήμη και τη «γλώσσα» του νου.

Σε αυτό το πλαίσιο είναι παραδειγματικές οι αναλύσεις της Φράνσις Α. Γέιτς για τις απειρικές ιδέες του Ραμόν Λουλ και του Τζορντάνο Μπρούνο σχετικά με την παγκόσμια συνδυαστική λογική που δίνει και κυβερνά τα πάντα στο Σύμπαν.

Ξεκινώντας από την αρχαιότητα και φτάνοντας μέχρι την Αναγέννηση, η συγγραφέας καταφέρνει να ανασυγκροτήσει βήμα προς βήμα τις απίστευτες (σήμερα) τεχνικές ή τα τεκνίσματα απομνημόνευσης που επινόησαν οι άνθρωποι για να τακτοποιούν, να αποθηκεύουν, και κυρίως να ανακαλούν, την κατάλληλη στιγμή, τις γνώσεις που βρίσκονται αποθηκευμένες στη μνήμη τους.

Όπως επισημάνει η παγκόσμια φήμη Βρετανία ιστορικός που μελέτησε σε βάθος τις πιο απόκρυφες ιδέες της ερμητικής παράδοσης στη Δύση, «το θέμα αυτού του βιβλίου δεν είναι οικείο στους περισσότερους αναγνώστες. Λίγοι γνωρίζουν ότι οι Έλληνες, που εφηύραν πολλές τέχνες, εφεύραν και μια τέχνη της μνήμης... Η τέχνη αυτή έχει αντικείμενο την απομνημόνευση και χρησιμοποιεί μια τεχνική αποτύπωσης "θέσεων" και "εικόνων" στη μνήμη».

Μολονότι κυκλοφόρησε το 1966, το βιβλίο παραμένει σήμερα εξίσου επίκαιρο, αν όχι περισσότερο δεδομένως της εντυπωσιακής εξάπλωσής των νέων υπολογιστικών... μνημοτεχνικών. Ένα γοητευτικό ανάγνωσμα αλλά και ένα πολύτιμο εργαλείο μελέτης, θαυμάσια μεταφρασμένο από τον Αρη Μπερλή.